

BÁCSKAI-HORVÁTH HAJNALKA

Peregrináció és kapcsolatépítés

Várad Farkas Gergely album amicorumának néhány tanulsága

Nemrégiben bukkant fel a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtárában Várad Farkas Gergely album amicorum, mely wittenbergi, majd marburgi peregrinációjának mintegy kétévtényi, 1607 és 1608 közötti időszakát mutatja be.¹ Az album amicorum műfaja humanista körökben alakult ki: a 16. század elején a tanulmányait végző diák könyvébe egy-egy rövid idézetet írtak tanárai, társai, majd később üres oldalakkal ellátott, „belőtt” könyveket kezdtek használni erre a célra. A műfaj a szűkszavú bejegyzések ellenére is nemcsak a külföldön tanuló diákok kapcsolatainak, hanem az őket ért szellemi hatásoknak, akár pontos életrajzi adatoknak a tárháza. Több Hungarus albuma ismert, de a kutatás az egyre bővülő hazai és nemzetközi adatbázisok révén még bőven remélhet eredményeket e műfajból.² Tanulmányomban Várad Farkas kapcsolati hálóját igyekszem rekonstruálni az album amicorum adatainak a felhasználásával, tekintettel a korszakból fennmaradt levelezésre, emlékkönyvekre. Mindez rávilágíthat egy nem kiemelkedő pályát magáénak tudható protestáns értelmiségi szellemi horizontjára, törekvéseire, az európai értelmiségi körökhöz való csatlakozási szándékaira. A vizsgálat során kiemelt figyelmet szenteltem annak, hogy a kapcsolati háló kiépítésében mekkora szerepet játszott Szenci Molnár Albert.

Az album amicorum alapjául használt könyv egy emblémáskönyv, melyet a huggotta Georgette de Montenay (1540–1581), Jeanne d’Albret, Navarra királynőjének pártfogoltja írt. Montenay könyvében Kálvin tanításainak legfontosabb téziseit dolgozta fel, központi témái a kegyelem, az erények. A mű 1567-ben jelent meg először franciául, majd 1584-ben Zürichben látott napvilágot a latin–francia-kiadás, mely könyvtárunk példánya.³

¹ Georgia MONTANEA, *Emblematum Christianorum centuria, cum eorundem Latina interpretatione*, Tiguri, Christoph Froschauer, 1584 (VD16 M 6244), Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára, ANT599. (A továbbiakban: MONTENAY.)

² A területi és időbeli összefüggések miatt Újfalvi Imre, Miskolci Csulyak István, Thurzó Imre és Filiczki János emlékkönyvét emelném ki: KESERŰ Bálint, *Újfalvi Imre és az „európai későhumanista ellenzék”*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 1969, 3–46; OLÁH Róbert, *Adalékok Miskolci Csulyak István albumának értékeléséhez = Kísérő tanulmányok Miskolci Csulyak István peregrinációs albumához*, Sárospatak–Debrecen, Hernád – TTRE, 2018, 34–56; MOLNÁR Dávid, *Versőrlő malomkőnek korpája? Filefalvi Filiczki János költői életműve*, Budapest–Sárospatak, L’Harmattan – Tokaj–Hegyalja Egyetem, 2024, 355–395. Nemzetközi adatbázis: *Repertorium Alborum Amicorum*, <https://raa.gf-franken.de/de/suche-nach-stammuechern.html> (Letöltés ideje: 2025. április 5. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes); hazai adatbázis: *Inscriptiones Alborum Amicorum*, szerk. LATZKOVITS Miklós, Szeged, 2003–2025, <https://doi.org/10.14232/iaa> (továbbiakban IAA). Az album bejegyzéseinek feldolgozása folyamatban van az IAA adatbázisba, jelen tanulmányban ezért csak a Hungarusokhoz köthető inscriptiók szövegét ismertetem.

³ Alison ADAMS, *Webs of Allusion: French Protestant Emblem Books of the Sixteenth Century*, Geneva, Droz, 2003.

A kötet egykorú reneszánsz barna bőrkötésben maradt fenn. A wittenbergi kötések jellemzői szembeötlők. A középlemez fölött a tulajdonos, Váradi Farkas Gergely nevének monogramja (G. F. W.), a középlemez alatt pedig a készítés dátuma (1607) olvasható. Az előtáblán Justitia, a háttáblán Fortuna alakja látható. Konrad Haebler 16. századi kötések tipizáló munkája alapján megállapítható, hogy a kötés Severin Roetter (?–1598) örököseinek műhelyében készülhetett.⁴

A kötet 1786-ban már biztosan piarista tulajdonban volt, erre enged következtetni Dugonics András (1740–1818) piarista szerzetes Koppi Károly (1744–1801) rendtársának szóló 1786-os bejegyzése.⁵ Koppi Károly történetíróként érdeklődött a régi nyomtatványok iránt, vélhetően ő vehette meg a kötetet.⁶ Koppi halála után – az ex libris tanúsága szerint – a váci rendház állományába, majd később jelenlegi őrzési helyére került az emblémáskönyv.

Váradi Farkas Gergely életére vonatkozó főbb adatokat Szabó András ismertette a wittenbergi coetusról írt monográfiájában.⁷ Nevéből eredően vélhetően váradi születésű diák tanulmányait szülőhelyén kezdte, az bizonyos, hogy 1604. november 19-én iratkozott be Debrecenbe,⁸ ahol diáksága idején előbb a Heidelberget megjárt Somosújfalvi Érsek Péter,⁹ majd 1606-tól a Wittenbergben peregrináló Sziszeki Sartoris Mihály (?–1611) volt az iskola rektora.¹⁰ Váradi Farkas 1607. február 25-én lett a wittenbergi egyetem hallgatója, ahol a coetus 52. seniora 1607 augusztusa és 1608 februárja között. 1608. február 27-én Marburgban immatrikulált.¹¹ Marburgban megjelent egy alkalmi költeménye a Jan Turnowskit köszöntő antológiában,¹² s 1608. július

⁴ *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts*, verz. Konrad HAEBLER, I, Leipzig, Harrassowitz, 1928, 388, XV, XVI.

⁵ „A-ki e’ világon egyszer gaz-ember volt, / Kétszer olyan léssen, hogy ha egy-szer meg-holt.” – MONTENAY, [172r].

⁶ *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666–1997*, LÉH István adatgyűjtését s. a. r. és kieg. KOLTAI András, Budapest, Magyar Piarista Tartományfőnökség Magyar Egyház-történeti Enciklopédia Munkaközössége, 1998, 96–97, 203.

⁷ SZABÓ András, *Coetus Ungaricus: A wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613*, Budapest, Balassi, 2017, 283–284.

⁸ SZABÓ András, *Váradi lelkészek és tanárok* = Sz. A., *Egyház és egyéniség: Tanulmányok a régi magyar irodalomról és művelődésről*, Budapest, KRE – L’Harmattan, 2023, 15–22, itt 20; *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*, szerk. SZABADI István, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013, I, 228.

⁹ HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1980, 243–347, itt 319.

¹⁰ SZABÓ, *Coetus*, 203–204.

¹¹ SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*, Budapest, ELTE Levéltár, 2011, nr. 2121, 3955; *Ungarische Studenten an der Universität Marburg, 1571–1914*, hg. Jukunda NAGY, Darmstadt–Marburg, Historische Kommission für Hessen, 1974, 30, 37, 39, 247.

¹² *Prophoneses Doctrinae Theologicae per [...] G[regorium] SCHONFELD [...] Joanni Turnovio... collectae*, Marburgi Cattorum, Wolfgang Kezelius, British Library, Digital Store 837. h.12(9); GÖMÖRI György, *Egy ismeretlen Szenci Molnár-vers egy marburgi antológiában*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2003/4–5, 532–534; Szabó András nem említi ezt az antológiát.

9-én Johann Molther professzornál disputált.¹³ A disputáció ajánlása alapján patrónusa vélhetően az egykori wittenbergi diák, Hodászi Pap Lukács (1555–1613) lehetett, aki ekkor a tiszántúli református egyházkerület püspöke, Debrecen papja volt.¹⁴ 1608 szeptemberében indult haza. Hazatérte után, 1609-től a váradi iskola rektorának, majd 1610 végén ismeretlen tiszántúli helységbe lelkésznek nevezték ki. Az 1610-es évekbeli működése nem ismeretes, 1622-ben Szatmárba került lelkészi szolgálatra.¹⁵

A többszöri felekezetváltást követően 1592 után véglegesen ortodox lutheránussá vált wittenbergi egyetem egyre kevésbé volt vonzó a diákok számára, „sokan inkább csak megszokásból és rövid időre látogattak el Wittenbergbe”.¹⁶ A magyar diákok számára kiemelt jelentőséggel bíró coetusnak 1593-ban új szabályzatot kellett elfogadni, ennek értelmében már csak érdekvédelmi szervezet maradt, megszűntek az itteni disputák, így a diákok valamelyest intenzívebben kapcsolódtak be az egyetemi életbe. 1603-ban még tizenegy tagot tartottak számon a coetusban, de Sziszeki Sartoris Mihály, Váradi Farkas debreceni tanára 1606-ban úgy jött haza, hogy nem volt kinek átadni a seniorságot. Így lett bő egyéves kihagyás után Váradi Farkas Gergely a coetus seniora, így album amicorum a coetus utolsó, hanyatló időszakára világít rá.¹⁷

A wittenbergi időszakban 19 bejegyzést gyűjtött, ebből három, Wittenberghez közeli látogatás (Zerbst, Coswig, Lipcse) emlékét őrzi. 14 diáktársa (vagy annak apjának) aláírása szerepel az albumban, közülük csak hatan voltak a coetus tagjai, az öt bejegyző tanárból viszont mindössze ketten tanítottak az egyetemen.

Az első wittenbergi emlékek közé tartozik Friedrich Taubmann (1565–1613), az egyetem akkori dékánjának albumba kötött rézmetszetű portréja.¹⁸ A koszorús költő Taubmann 1595-től az egyetem poétika professzora volt. Irodalmi működése széles körű kapcsolatra utal a magyarokkal: 1604-es *Melodesia* című kötetében számos coetustagnak címzett vers is szerepel, de Bocatius János több alkalmi költeményének is címzettje. Thúri Györgyöt jó kapcsolat fűzte hozzá, s Miskolci Csulyak rövid wittenbergi tartózkodása során tett nála látogatást.¹⁹ Hozzá hasonlóan Friedrich Balduin (1575–1675) költő és lutheránus teológus – 1605-től az egyetem professzora – jó kapcsolatot alakított ki több magyar peregrinussal peregrinációjuk idején, így Thúri

¹³ *Theses theologicae de dicto Mosaico, Deuter. 6. v. 4. Marci 12. v. 29. Audi Israël, Jehova Deus noster, Jehova unus est, praeside Johanne MOLTHERO, respondebit Gregorius Farkas Waradinus, Marpurgi, excudebat Paulus Egenolphus, 1608 (RMK III, 2059).*

¹⁴ *Uo.*, A₁v.

¹⁵ SZABÓ, *Coetus*, 283–284, 316.

¹⁶ SZABÓ András, *Magyarország és Wittenberg a 16. században = Ige-Idők: A reformáció 500 éve*, szerk. Kiss Erika, ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2017, I, 196–206, 203.

¹⁷ SZABÓ, *Coetus*, 31–33; SZABÓ András, *Disputációk = Sz. A., Egyház, 37–46; Sz. A., Újfalvi Imre és a coetus = Uo.*, 46–53.

¹⁸ MONTENAY, [124v–125r].

¹⁹ IMRE Mihály, *Úton járásnak megírása: Kulturális emlékezet, retorikai-poétikai elvek érvényesülése Szenci Molnár Albert műveiben*, Budapest, Balassi, 2009, 53–54, 121. l.; SZABÓ, *Coetus*, 32, 261–263; Joannes BOCATIUS, *Hexasticha votiva [...]*, Bártfa, [1612] (RMNy 1029), C₈v–D₁r; IAA, 9074.

Györggyel, Thurzó Imrével is.²⁰ 1608-tól wittenbergi superintendens volt, e titulussal írta alá Váradi emlékkönyvét 1608. február 15-én, távozásának napján.²¹

A wittenbergi peregrináció idejéből más, az itteni egyetemen oktató bejegyzése nem szerepel az albumban. Viszont Váradi Farkas ellátogatott Lipcsébe Matthäus Dresserhez (1536–1607), az ottani egyetem görög-, latin- és történelemprofesszorához. Az 1607. április 24-i bejegyzés az album második bejegyzése.²² Az 1580-as évek második felében Dressernek számos műve magyaroknak szóló ajánlással jelent meg, az 1590-es években több írását is a magyarországi harcoknak szentelte, e naprakész információk forrásai peregrináló diákok lehettek.²³ Váradi Farkas 1607-es látogatása azért is jelentős, mert jelzi Dressernek a magyarokkal élete végéig fennmaradt kapcsolatát, ő ugyanis ez év októberében meghalt.

1607. július 24-én jegyezte be Polycarp Leyser (1522–1610) Váradi albumába a lutheránus concordia-irodalomban sűrűn felbukkanó inscriptióját.²⁴ Leyser 1577-ben, a kryptokálvinisták kiűzése után lett a teológia professzora a wittenbergi egyetemen, a *Formula Concordiae* megalkotásában részt vett. Mivel az egyetemi vezetéssel vitába keveredett, így 1594-től haláláig drezdai udvari prédikátorként működött, de sűrűn megfordult Wittenbergben, a coetusszal jó kapcsolatot ápolt.²⁵ Néhány oldallal később viszont ott olvassuk annak a Gregor Bersmannnak (1538–1611) az 1608. januári bejegyzését, aki azért távozott a lipcsei egyetemről, mert nem írta alá a *Formula Concordiae*-t, s ezután a zerbsti főiskola tanára lett. Zerbstben felkereste őt Miskolci Csulyak István is.²⁶

A coetustagok közül hat diák bejegyzése szerepel az albumban, ezek mindegyike a Wittenbergből való távozás előtti napokban íródhatott. Az inscriptiók mind-mind a peregrináló diákok hétköznapijaira reflektálnak, s mutatják humanista, iskolai műveltségüket. Böszörményi Szantzer Péter Publilius Syrus háláról és Claudius Claudianus tiszteletéről írott sorait rögzítette az albumba.²⁷ Budai Karácsony János (?–1637)

²⁰ A Thurzó család és a wittenbergi egyetem: Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai (1602–1624), szerk. KESERŰ Bálint, DOMÁNYHÁZI Edit et al., Szeged, Szegedi Oktatástörténeti Munkaközösség, 1989, 53, 67, 72; IAA, 823; SZABÓ, *Coetus*, 261–263.

²¹ MONTENAY, [120r].

²² *Uo.*, [95v].

²³ Kiterjedt kapcsolatrendszeréről újabban IMRE Mihály, *Matthaeus Dresser magyaroknak szóló ismeretlen könyvajánlásai 1586–1587-ből* = I. M., *Utak Herborn és Nápoly között: Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmából*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015, 365–379.

²⁴ MONTENAY, [93v].

²⁵ SZABÓ, *Coetus*, 39, 67; IAA, 1931, 11919.

²⁶ MONTENAY, [125v]; Friedrich August ECKSTEIN, *Bersman, Gregor* = *Allgemeine Deutsche Biographie*, 1875, 507–508, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd124362729.html#adbcontent>; IAA, 9443.

²⁷ „Terra homine ingrato pejus nil protulit unquam, / Dixeris ingratum, dixeris omne malum” [„A föld soha nem teremtett rosszabbat egy hálátlan embernél, / hálátlannak nevezed, akkor a legszörnyűbb dolgot montad róla”], „Non sibi quid liceat, sed quid fecisse decebit / Occurrat, mentemque domet respectus honesti” [„Ne azt tegye, amit szabad, hanem, ami dicsére fog válni, hogy megtette, és az elmét szelídítse meg az erények tiszteletével”] – itt és a továbbiakban, ha azt másként nem jelölöm, az idézeteket saját for-

Cicerótól vett idézete a barátság,²⁸ míg Szepsi Láni Mihály (?–1634) Horatiustól és Vergiliustól kölcsönzött gondolatai az égi haza eléréséhez az állhatatosság fontosságát hangsúlyozzák.²⁹ Szentsimoni Pastoris Gábor, akinek négy disputációja is megjelent wittenbergi tanulmányai alatt Jakob Martini professzor vezetésével, inscriptiójában a tudásukkal szárnyalni akaró peregrinus diákok anyagi lehetőségeinek a szűkösségét idézte meg,³⁰ míg Megyeri Mező István bejegyzésében – Cicero nyomán – minden bajok forrásának az élvezeteket jelölte meg.³¹ Miskolci Lucius István, akinek később David Pareusnál két disputációja is megjelent, a lelkészek szolgálatára irányította rá a figyelmet Váradinak írt üzenetében.³²

dításomban közlöm, B.-H. H. – MONTENAY, [148v]; PUBLILIUS SYRUS, *Sententiae*, D 4 nyomán; CLAUDIUS CLAUDIANUS, *Panegyricus de quarto consulatu Honorii Augusti*, 268–269. Böszörményi Szantzer Péterről: SZABÓ, *Coetus*, 104–105.

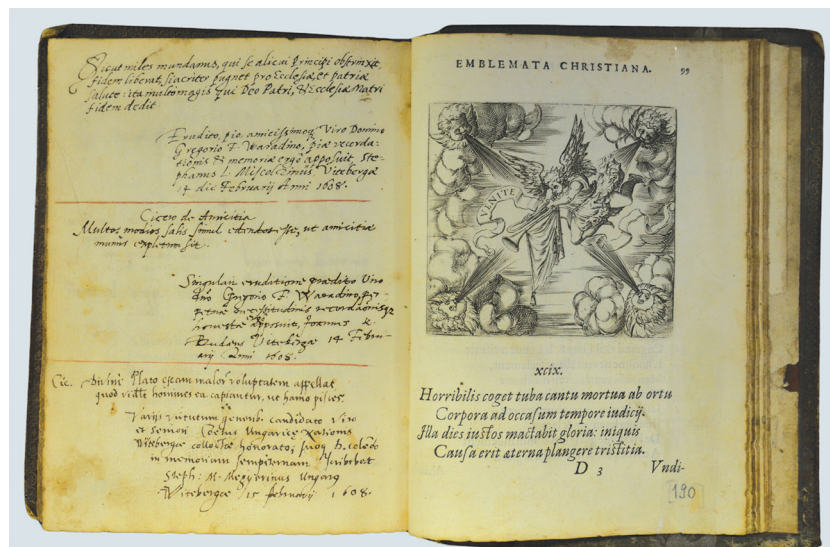
²⁸ „Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiae munus expletum sit” [„Sok mérő sót kell együtt megenni, amíg a barátság adománya kiteljesedik (ford. SZABÓ György)"] – MONTENAY, [189v]; CICERO, *De amicitia*, 67. Budai Karácsony Jánosról: HELTAI, 267; SZABÓ, *Coetus*, 105–106.

²⁹ „Rebus adversis animosus, atq[ue] / fortis appare: sapienter idem: / contrahes vento nimium secundo. / turgida vela” [„Álld helyed, bátran, ha szorít a sors, és / Légy szilárd; vizont, okosan, magad vond / össze, hogyha kedvez a szél túlontúl / büszke vitorlád” (ford. SZABÓ Lőrinc)], „Per varios casus, per tot discrimina rerum, / Tendimus in patriam verum, sedesq[ue] beata” [„Hogy van ezer vész és válság, az igaz, de az útunk / Csak az igazi haza felé tart, áldottak a helyek” (ford. LAKATOS István)] – MONTENAY, [133v]; HORATIUS, *Carmen*. II 10; VERGILIUS, *Aeneis*, I, 204–205 nyomán. Szepsi Láni Mihályról: HELTAI, 328–329; SZABÓ, *Coetus*, 240.

³⁰ „Haud facile emergunt quorum virtutibus obstat, / Res angusta domi” [„Felvergődni nehéz annak, kinek otthoni ínség / nyomja erőnyeit el” (ford. MURAKÖZY Gyula)], „Ingenio poteram superas volitare per arces, / Me nisi paupertas invida deprimeret.” [„A tehetséggel átrepülhetnék a hegyek várain. / Hacsak az irigy szegénység nem nyomasztana”] – MONTENAY, [95r]; JUVENALIS, *Saturae*, 3,1; ALCIATO, *Emblematum*, 121. Szentsimoni Szabó Gáborról: SZABÓ, *Coetus*, 237–238; SZABÓ, *Disputációk*, 43–44.

³¹ „Divine Plato escam malorum voluptatem appellat, / quod vidualicet homines ea capiantur, ut homo pisces” [„Platón roppant találó elnevezése szerint a gyönyör a bűnök csalátke, mivel ez az embereket éppen úgy megfogja, mint a halakat” (ford. NÉMETHY Géza)] – MONTENAY, [189v]; CICERO, *Cato maior de Senectute*, XIII, 44. Megyeri Mező Istvánról: SZABÓ, *Coetus*, 192.

³² „Sicut miles mundanus, qui se alicui Principi obstrinxit, fidem liberat, si acriter pugnet pro Ecclesiae, et patriae salute: ita multo magis qui Deo Patri & Ecclesiae Matri fidem dedit.” [Miként egy világi katona, aki egy fejedelemnek kötelezte le magát, megtartja hitét, ha hevesen küzd az Egyház és hazája üdvéért, mennyivel inkább az, aki hitét az Atyaistennek és az Anyaszentegyháznak adta”] – MONTENAY, [189v]. Miskolci Lucius Istvánról: HELTAI, 304; SZABÓ, *Coetus*, 195.



1. kép

Miskolci Lucius István, Budai Karácsony János és Megyeri Mező István bejegyzése

Váradi Farkas Gergely album amicorumában

Georgette de MONTENAY, *Emblematum Christianorum centuria, cum eorundem Latina interpretatione*,

Tiguri, Christoph Froschauer, 1584, [189v–190r].

Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára, ANT599

Váradi Farkas Gergely wittenbergi tartózkodásakor a coetusnak tizenegy tagja lehetett. Az albumbejegyzők között nem szerepel Debreceni Dormány István, Keserői Dajka János és Foktői Pastoris Mihály, Tótfalvi Sartoris Márton. Közülük az első hárommal – és Szepsi Láni Mihálllyal – együtt indult tovább Marburgba, így nem tartotta szükségesnek tőlük emléket gyűjteni, Tótfalvi Sartoris hiánya rejtélyesebb.³³

A coetustagokon kívül három Hungarus bejegyzése szerepel még az emlékkönyvben. Teubel János kassai származású evangélikus diák 1606 és 1610 között volt az egyetem hallgatója.³⁴ Andreas Ziegler, brassói szász diák 1603-ban kezdte tanulmányait Wittenbergben, majd baseli és odera-frankfurti peregrinálása után 1610-ben itt szerzett doktori fokozatot, később Erdélyben orvosként működött.³⁵ Váradi Farkas emlékkönyvébe az egészség fontosságát hangsúlyozó inscriptiót jegyzett be.³⁶

³³ SZABÓ, *Coetus*, 316–317. Szepsi Láni bejegyzése szerepel az albumban.

³⁴ „Miserrima fortuna est, quae inimico caret” [Igencsak szánalmas szerencse, melynek ellensége nincs” (ford. NAGYILLÉS János)] – MONTENAY, [191r], PUBLILIUS SYRUS, *Sententiae*, M, 7. Teubelről: SZÖGI, nr. 3949; CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon*, Budapest, MEDIT, 2021, II/3, 599.

³⁵ SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, JATE, 1992, 11.

³⁶ „Vita non est vivere, sed valere” [„Nem az élés ténye az igazi élet, hanem az egészségben való élés” (ford. ADAMIK Tamás)] – MONTENAY, [178v]; MARTIALIS, *Epigramma*, VI, 70,15 nyomán.

A wittenbergi adatok közül ki kell még emelni Bánfihunyadi János (1576–c. 1646) bejegyzését, aki 1609-től Angliában élt, ahol előbb ötvösként, majd alkimistaként dolgozott. Gömöri György kutatásaiból ismeretes, hogy a Hanaui Biblia egy példányát magával vitte Oxfordba, ebből feltételezte, hogy 1608 körül Németországban peregrinált.³⁷ A Váradi Farkas albumában szereplő 1607. november 11-i bejegyzés alapján meglátogatta Wittenberget is, s így egy szűk egyéves németországi peregrinációval számolhatunk.³⁸

Az egyetemi anyakönyv szerint két hónappal Váradi Farkas után iratkozott be „Franciscus Schimerus Kembergensis”,³⁹ akinek édesapja egy héber nyelvű bibliai citátumot (Hab 2,4) jegyzett be az albumba.⁴⁰ A medgyesi származású idősebb Franz Schimer (?–1622) wittenbergi és lipcsei tanulmányai után 1600-tól Kembergben lett az evangélikusok esperese. Az erdélyi szászokkal ápolta a kapcsolatot, így például 1606-ban verssel köszöntötte a Brassóból érkező diákokat.⁴¹

A strassburgi származású Johann Lippius 1606–1612 között tanult Wittenbergben, az első zeneteoretikusok egyike.⁴² Abraham de La Faye wittenbergi diáktársa 1608 januárjától már a szász-weimari herceg francia nyelvtanára volt Coswigban, innen keltezte Váradi Farkasnak adott bejegyzését.⁴³ A lübecki származású Peter Sinknecht⁴⁴ és Caspar Mamer (?) jegyzett be még emléket Váradi Farkas album amicorumába.⁴⁵

Wittenbergben egész biztosan kapcsolatban állt Szenci Molnár Alberttel, aki maga kereste fel levelével Váradi Farkas Gergelyt mint a coetus frissen megválasztott seniorát, s peregrinusunk erre adott válasza maradt fenn. Váradi Farkas levelét egy Athenaiosz-idézettel kezdte, miszerint „az egymástól messze lakó barátok nem barátok”, ezért hálás Szenci Molnárnak, hogy ismeretlenül megkereste levelével. Váradi Farkas tudósított a bécsi béke becikkelyezésére összehívandó országgyűlés alakulásáról, s a *Dictionarium* Magyarországra került példányairól.⁴⁶

³⁷ GÖMÖRI György, *Bejegyzések Bánfihunyadi János oxfordi bibliájában és adalékok angliai működéséhez*, Magyar Könyvszemle, 1978/1, 93–94.

³⁸ „Quisquis amicus erit, Scythicus licet a[m]bulet oris / Nemo adeo ut noceat Barbarus esse volet.” [„Jármhatja a barát a scythia mezőt, / Nem akad oly barbár, aki bántsa őt” (ford. CSÉNGERI János)] – MONTENAY, [184r]; Sextus PROPERTIUS, *Elegiae*, III, XVI, 14–15 nyomán.

³⁹ *Corpus Inscriptorum Vitebergense*, hg. Markus WRIEDT, <https://www.civ-online.org> (továbbiakban CIV), Wintersemester, 1606/07, nr. 186.

⁴⁰ MONTENAY, [84r].

⁴¹ Tonk Sándor szerint 1607-ben ismét Wittenbergben tanult, de ez a beiratkozás már a fiára vonatkozik: SZABÓ, TONK, 53–54; NAGY Andor, *Wittenbergi nyomtatványok Joseph Trausch kéziratgyűjteményéből*, Acta Academica Agriensis, Sectio Historiae, 2017, 239–250, 243.

⁴² MONTENAY, [188v]; Martin RUHNKE, *Lippius, Johannes = Neue Deutsche Biographie*, 1985, 664–665, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119396637.html#ndbcontent>

⁴³ MONTENAY, [057r]; CIV Wintersemester, 1605/1606, nr. 144.

⁴⁴ MONTENAY, [191v]; CIV Sommersemester, 1604, nr. 121.

⁴⁵ MONTENAY, [146r].

⁴⁶ SZENCI MOLNÁR Albert *Válogatott művei*, s. a. r. VÁSÁRHELYI Judit, ford. DÉRI Tibor, Budapest, Magvető, 1976, 584–586.

Várad Farkas Gergely peregrinációjának következő állomása Marburg volt, 1608. február 27. és augusztus 31. között 14 marburgi tanár, 9 diák, 2 polgár rögzített bejegyzést az albumban, s ezen időszak alatt ellátogatott Hanauba is.

Az 1527-es alapítású marburgi egyetemet 1597-ben örökölte meg Móric, hessen-kasseli tartománygróf, mely ekkor még lutheránus volt. 1605-ben történt meg az egyetem kálvinista fordulata, ekkor több lutheránus tanárt eltávolítottak az egyetemről, s Móric helyükre új tanárokat nevezett ki.⁴⁷ Szenci Molnár Albert 1607-i évi beiratkozása előtt csak hét Hungarus diák subscribált Marburgban.⁴⁸ Nagy Jukunda és Imre Mihály már felhívta rá a figyelmet, hogy az 1605-ös kálvinista irányváltás mellett Szenci Molnár Albert személye lehetett az a tényező, amely feltette a magyar peregrinusok térképére a marburgi egyetemet. Imre Mihály szerint konfesszionális-kulturális hatását nemcsak irodalmi tevékenysége, hanem széles körű személyes kapcsolatrendszere révén kívánta elérni, „közvetíthetett a német humanisták és magyar peregrinusok között, de akár szervezte-ösztönözhette azt”.⁴⁹ Ugyanakkor Imre figyelmeztet rá, hogy ennek részletei kevésbé ismertek, ehhez szolgálhat adalékul Várad Farkas album amicorum.

Szenci Molnár 1608. február 23-án feljegyezte naplójába „öt magyar honfitárs” érkezését, március 13-án pedig „hazámbéliekkel és Turnoviusszal együtt” meglátogatta Szent Erzsébet síremlékét. Jan Turnowskit (1557–1629), a Cseh Testvérek lengyel származású református lelkészét 1608 márciusában avatták doktorrá, az eseményt rögzítette Szenci is naplójába.⁵⁰ Ez alkalomból a marburgi rektor, Gregor Schönfeld egy ünnepi antológiát adott ki 25 verssel, melyben szerepel Várad Farkas egy költeménye is.⁵¹ A kötet 23 szerzője közül Várad Farkas album amicorumában 15-en szerepelnek.

Turnowskitól származik Várad albumának első marburgi bejegyzése március 6-án,⁵² majd ezt követi április 20-án Johannes Goeddaeus (1555–1632) jogászprofesszor a protestánsok által gyakran használt jelmondatával.⁵³ A következő bejegyző a szintén jogász Hermann Kirchner (1562–1520), aki 1603-tól a költészet és a történelem professzoraként működött az egyetemen.⁵⁴ Johann Molther (1561–1618)

⁴⁷ NAGY, *Ungarische*, 3–43; IMRE Mihály, *A marburgi magyar peregrináció és a Verbesserungswerk kapcsolata = Humanizmus, religio, identitástudat: Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*, szerk. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 126–143.

⁴⁸ SZÖGI, 213. Szenci Molnár Mórchoz és Marburghoz fűződő kapcsolatáról: P. VÁSÁRHELYI Judit, *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai: Előzmények és fogadtatás*, Budapest, Universitas, 2006, 31–35.

⁴⁹ NAGY, *Ungarische*, 15; IMRE, *Úton*, 54.

⁵⁰ *Szenci Molnár Albert naplója*, kiad. SZABÓ András, Budapest, Universitas, 2003, 153. Turnowskiról: Uo., 247.

⁵¹ *Prosphoneses*, C₂r. A kötetet Gömöri György ismertette ugyan, de Várad Farkas költeményének csak kezdő disztichonját idézte: GÖMÖRI, *Ismeretlen*, 533.

⁵² MONTENAY, [84v].

⁵³ MONTENAY [116r]. Goeddaeusról: *Landesgeschichtliches Informationssystem Hessen*, <https://www.lagis-hessen.de/de/subjects/index/sn/bio>, ID 5573 (továbbiakban LAGIS).

⁵⁴ MONTENAY, [074v]. Kirchnerről: LAGIS, ID 9698; MOLNÁR, 12, 372–373.

tanítványának emlékkönyvébe Maimonidésztől vett idézetet citált. Molther, akit 1605-ben neveztek ki a teológia és a héber nyelv tanárának Marburgba, Váradi Farkas mellett Böszörményi Szantzer Péter disputájának is az elnöke volt.⁵⁵ 1608. augusztus 17-éről való Johann Hartmann (1568–1631) intelme, aki még matematikaprofesszorként írta alá bejegyzését, majd 1609-től lett a kémia professzora. Szenci Molnár Alberttel rendszeres, szoros kapcsolatot ápol.⁵⁶ Georg Cruciger (1575–1637) Szenci Molnár feleségének unokatestvére, az egyetem logika és metafizika professzora, augusztus 20-án írt emléket Váradi Farkasnak.⁵⁷ A jogász Hermann Vultejus (1555–1634) – aki a bejegyzés idején már Móric udvarában jogtanácsosként dolgozott – Zsoltáridézete (Zsolt 117,6–7) is augusztusban került az emlékkönyvbe.⁵⁸ Raphael Eglin (1559–1622) teológusprofesszor szintén egy bibliai igehelyet (1Kor 13,13) citált inscriptiójában. Eglin a Móric által, 1605 után kinevezett tanárok egyike volt, kabbalisztikával is foglalkozott, de műveiben a kálvinista ortodoxia elkötelezett híve maradt, nála disputált Foktői Pastoris Mihály és Vári F. Miklós is.⁵⁹ Egy másik augusztusi bejegyzőt, Caspar Sturmot (1550–1625) szintén Móric hívta meg a teológia professzorának Marburgba.⁶⁰ A hessen-kasseli egyházpolitikai küzdelmekben aktív szerepet vállaló Gregor Schönfeld (1559–1628) 1608. augusztus 22-én a marburgi egyetem rektoraként szignálta Máté evangéliumából vett bejegyzését.⁶¹ A kortársak által „marburgi Plátón”-ként emlegetett Rudolphus Goclenius (1547–1628) fizikát, matematikát, etikát tanított Marburgban, az egyetem legnépszerűbb oktatói közé tartozott. Az ő vezetésével disputált Filiczki János, Pataki Füsüs János és Vári F. Miklós is. Filiczkinak, Pécseli Király Imrének, Lévai Suba Tamásnak köszöntő verset írt.⁶² Váradi Farkasnak két aforizmát jegyzett be az album amicorumába.⁶³

Csupán négy olyan tanár található Váradi albumában, akik nem szerepeltek a Turnowski-antológiában: két jogász- és két orvosprofesszor. Antonius Matthaeus (1564–1637) Tacitus nyomán idézett Váradi Farkasnak. Matthaeus 1594 és 1606 között a herborni főiskolán tanított, Szenci Molnárt Herbornból való távozásakor versben köszöntötte, s itteni rektori kinevezésére Filiczki írt köszöntőverset.⁶⁴ Christoph Deichmann (1576–1648) 1605-ben lett mindkét jog doktora Marburgban, s ekkor kapta meg a tanári kinevezését is, egy istenfélelemre intő aforizmával kedveskedett.⁶⁵

⁵⁵ MONTENAY, [097r]. Moltherről: NAGY, 28, 30; MOLNÁR, 379.

⁵⁶ MONTENAY, [127v]. Hartmannról: *Szenci Molnár Albert naplója* (SZABÓ), 207–208; MOLNÁR, 366–367.

⁵⁷ MONTENAY [129r]. Crucigerről: *Szenci Molnár Albert naplója* (SZABÓ), 197.

⁵⁸ MONTENAY, [111r]. Vultejusról: LAGIS, ID 6712.

⁵⁹ MONTENAY [19v]. Eglinről: IMRE, *Marburgi*, 132, 141; MOLNÁR, 362.

⁶⁰ MONTENAY [114v]. Sturmról: MOLNÁR, 93–94, 249, 388–389.

⁶¹ MONTENAY, [107r]. Schönfeldről: VÁSÁRHELYI, 26–27; MOLNÁR, 387.

⁶² *Szenci Molnár Albert naplója* (SZABÓ), 146, 206; NAGY, 34–35; MOLNÁR, 234–235, 364; IMRE, *Marburgi*, 140–141.

⁶³ MONTENAY, [5r].

⁶⁴ MONTENAY, [103r]; TACITUS, *Annales*, 14, 6 nyomán. Matthaeusról: VÁSÁRHELYI, 26; MOLNÁR, 265, 378.

⁶⁵ MONTENAY, [122r]. Deichmannról: LAGIS, ID 9173.

Johann Wolff (?–1616) egy Publilius Syrus szentenciával (B, 9) köszöntötte Váradit. Johann Wolff – a Szencivel jó kapcsolatot ápoló – Hermann Wolffnak, Móric udvari orvosának a testvére volt, 1578-tól haláláig a marburgi egyetem orvosprofesszoraként működött.⁶⁶ Nicolaus Braun (1558–1639) 1599-től fizikát, majd 1608-tól orvostudományt tanított Marburgban, már e titulussal jegyezte be, a szintén orvos Jean Ferneltől kölcsönzött gondolatait az album amicorumba.⁶⁷

Ha e tanárnévsoron végigtekintünk, akkor Christoph Deichmann az egyedüli, aki sem Szenci Molnár Albert,⁶⁸ sem az 1608 októbere és 1611 között Marburgban tanuló Filiczki János kapcsolati hálójában nem bukkan fel.⁶⁹ Ez az adat a magyar peregrinusok közötti informális kapcsolatokra, a személyes kapcsolatok fontosságára világíthat rá.

A Turnowski-kötetben szereplő diákok közül kiemelendő 1608. június 6-i Ján Philemon (1587–1632 u.), későbbi bredai történelemprofesszor bejegyzése, akinek 1608-as disputációjához Filiczki János írt verset.⁷⁰ Eliáš Acontius, aki szintén Filiczki egyik költeményének címzettje, görög, héber és cseh nyelvű bibliai igehelyet is citált.⁷¹ Augusztus 1-jén keltezte bejegyzését Christoph Drachstedt, aki még 1607 májusában iratkozott be, s akinek itt jelent meg 1609-ben jogi disputációja.⁷²

Mindezek mellett szerepel az albumban a felső-pfalzi Neumarktból érkezett Georg Sommer június 21-i bejegyzése.⁷³ Matthias Quad, aki nemcsak Várad Farkas diáktársa, de bejegyzése szerint commensalis is volt, francia üdvözlés után egy Seneca-idézettel köszöntötte őt.⁷⁴ Emellett szállásadói is feltűnnek az albumban: augusztus 21-én Seibert és Gertrud Stroebundt egy német közmondást írtak be az emlékkönyvbe.⁷⁵

A marburgi időszak utolsó, augusztus 31-i bejegyzései három cseh diáktól származnak, akik 1608. július 8-án érkeztek, s majd együtt is mentek tovább 1610-ben

⁶⁶ MONTENAY, [80r]. Wolffról: LAGIS, ID 9517.

⁶⁷ MONTENAY, [140r]. Braunról: MOLNÁR, 358.

⁶⁸ Szenci kapcsolatai: Hartmann, Cruciger, Vultejus, Goclenius, Matthaues, Wolff. *Szenci Molnár Albert naplója* (SZABÓ), 141–143, 153.

⁶⁹ Filiczki költeményei és album amicoruma alapján igazolhatóan kapcsolatban állt Hartman, Eglin, Molther, Braun, Schönhofeld, Goeddaeus, Goclenius, Kirchner professzorokkal. MOLNÁR, 12, 93, 428, 429, 431, 447–449, 450.

⁷⁰ MONTENAY, [187r]. Philemonról: *Catalogus studiosorum scholae Marburgensis 1527–1628*, hg. Carolus Julius CAESAR, IV, Marburg, Elwert, 1887, 22; MOLNÁR, 221, 383.

⁷¹ MONTENAY, [206r]. Acontiusról: *Catalogus studiosorum*, 22; MOLNÁR, 275, 355.

⁷² MONTENAY, [136v]; *Catalogus studiosorum*, 21.

⁷³ MONTENAY, [206v]; *Catalogus studiosorum*, 20.

⁷⁴ MONTENAY, [118v]; *Catalogus studiosorum*, 17. Vélhetően azonos azzal a Mattias Quadttal, aki 1625-től Bethlen Gábor fejedelem szolgálatában látott el diplomáciai feladatokat. KÁRMÁN Gábor, *Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában = Bethlen Gábor és Európa*, szerk. K. G., Kees TESZELSZKY, Budapest, ELTE – Transylvania Emlékeiért, 2013, 145–182.

⁷⁵ MONTENAY, [131r].

Heidelbergbe.⁷⁶ Jiří Hrzán Pliniustól, míg Václav Hrzán Publilius szentenciáiból idézett,⁷⁷ Vojtěch Didymus pedig a Filippiekhez írt levél részletét írta be anyanyelvén.⁷⁸

Mindamellett Váradi Farkas kapcsolati hálóját vizsgálva semmiképp sem feledkezhetünk meg a négy magyar diáktársáról, akikkel együtt érkezett Marburgba. Nyomon követték egymást, így Foktői Pastoris Mihály augusztus 3-i leveléből tudjuk azt, hogy Váradi Farkas „augusztus 22-én indula haza nagy bánattal”, s valóban, a bejegyzések többségét augusztus 20. és 22. között gyűjtötte albumába. De ekkor még csak Hanaui jutott, s visszatért még Marburgba, ahogy erről a három cseh diák bejegyzése tanúskodik.

1608. május 2. és szeptember 19. között dolgozott Szenci Molnár a Biblia újbóli sajtó alá rendezésén Hanauban. Ez idő alatt Váradi Farkas kétszer látogatta meg. A júliusi látogatását Johann Rudolf Lavater (1579–1625) inscriptiója örökítette meg: a hanaui iskola rektora, később Zürichben a retorika és a logika professzora, Szenci szállásadója 15-én jegyezte be Publilius Syrius szentenciáinak (D 6) egyikét.⁷⁹ A második látogatásra augusztus 26–28. körül kerülhetett sor. 26-án egy aláírás nélküli bejegyzés maradt fenn.⁸⁰ 28-án pedig maga Szenci Molnár írt emléket Váradi Farkasnak. Az első inscriptio Szenci saját szerzeménye: „Auxiliare mihi sanctorum vita salus sors, / Tu sis Sancta Trias sors mea vita salus,” a második pedig Rómaiakhoz írt levél egy igehelyének (8,31) Szenci által készített fordítása („Hogy ha az Úr Isten vagyon mivelünc, / Vallyon s-kiczoda alhatna ellenünc?”). Ezek a versek az 1604-ben, Heinrich Ulrich által készített metszeten is szerepeltek, és ahogy Imre rámutatott, Szenci Molnár saját önreprezentációjának kifejezői, kiválasztottságának és a nemzetért, vallásáért tenni akaró egyénnek a megszólalásai.⁸¹ A harmadik inscriptióban („Sim quocunque loco, sim modo Christe, tuus”) a peregrináló Szenci megvallja Krisztushoz tartozását.⁸²

⁷⁶ *Catalogus studiosorum*, 36; Ondřej Píš, *Akademická peregrinace v komparaci: Čeští a moravští studenti na vybraných reformovaných školách na území dnešního Německa a Švýcarska (1575–1620)*, Acta Universitatis Carolinae, 2022, 49, 63.

⁷⁷ MONTENAY, [64v].

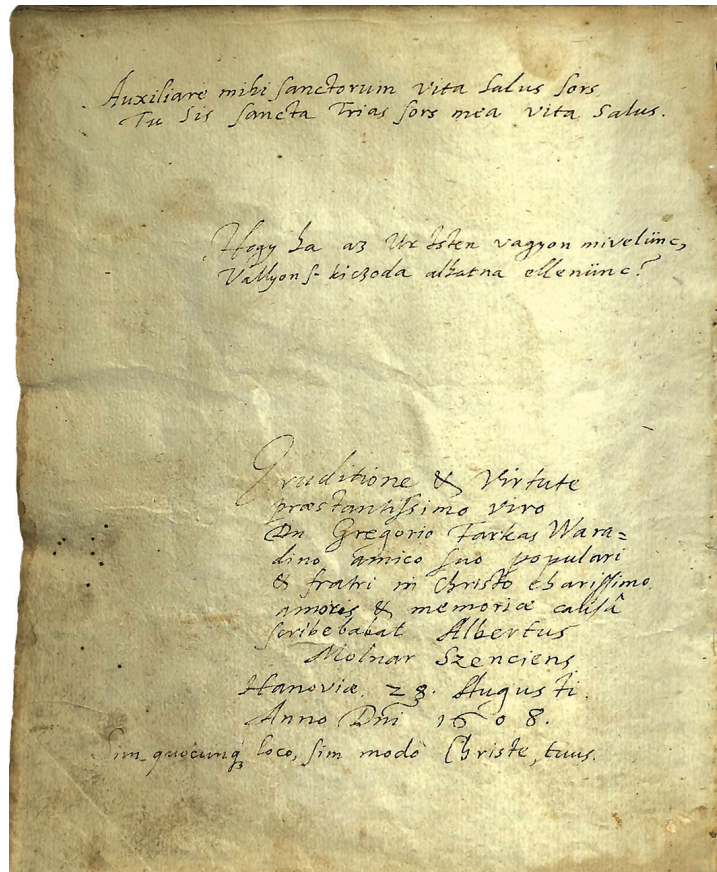
⁷⁸ MONTENAY, [185v].

⁷⁹ MONTENAY, [114r]; *Szenci Molnár Albert naplója* (SZABÓ), 154, 216.

⁸⁰ MONTENAY, [111v].

⁸¹ [„Segítsen nekem a szentek élete, üdvössége és sorsa! / Te légy Szent hármasság, az én sorsom, életem és üdvösségem” (ford. IMRE Mihály)], MONTENAY, [205v]. IMRE Mihály, *Szenci Molnár Albert arc(kép)-másai*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2009, 19–27. Más albumbejegyzésekben előforduló változatok: IAA, 3982, 5906, 16316.

⁸² [„Bárhol is legyek, csak, Krisztus, legyek a tiéd!”] – MONTENAY, [205v]; IAA, 5906.



2. kép

Szenci Molnár Albert bejegyzése Váradi Farkas Gergely album amicorumában
 Georgia MONTANEA, *Emblematum Christianorum centuria, cum eorundem Latina interpretatione*,
 Tiguri, Christoph Froschauer, 1584, [205v].
 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára, ANT599.

A Hanaui Biblia előszavában Szenci felsorolja a marburgi akadémián tanulókat. Figyelemre méltó, hogy nemcsak a Váradi Farkassal együtt még márciusban érkezőket, hanem a szeptember 4-én beiratkozó Szikszai Siderius Istvánt és Böszörményi Szantzer Pétert is említi,⁸³ tehát naprakész információkkal rendelkező peregrinustársairól. A közöttük lévő rendszeres kapcsolatra enged következtetni Váradi Farkas június 26-i levele: „Ez napokban, talán csak holnap is kettőnket Kegyelmedhez kiküldjük visitálni”. Háláját fejezte ki az *Apologia* Marburgba küldött példányai miatt, „mert nem csak magunk veszünk hasznót belőle, hanem... barátinkat is újobban

⁸³ SZENCI, *Válogatott*, 231–232.

nagyobb jóakaratra azoknak ajándékozásával indítjuk”.⁸⁴ Az eredetileg 1606-ban megjelent *Apologia*, mely cáfolta Bocskai István szentháromság-tagadó voltát, újbóli megjelentetésével Szenci Molnár célja lehetett a protestáns rendek erősítése, a marburgi diákoknak is ezért juttatott belőle példányokat.⁸⁵ Váradi Farkas beszámolt Szencinek az előtte álló disputációról is levelében. A nyomtatvány előszavában így fogalmazott: „Hac igitur disputatione veram, puram et sanam doctrinam de Deo Uno & Trino asserendam & defendendam pro viribus suscepi”.⁸⁶ A tézisek vélhetően Johann Molther munkái, ugyanakkor a témaválasztás jól mutatja szellemi útkezesését. Két példányban maradt fenn: a debreceni Budai Karácsony Jánosé lehetett, aki wittenbergi tanulmányai után 1608 szeptemberében iratkozott be Heidelbergbe.⁸⁷ Az erdőszentgyörgyi példány ajánlása Johann Crociusnak (1590–1659) szól, aki 1608-ban szerzett magiszteri fokozatot teológiából, ekkoriban Keserői Dajka János commensálisa volt, később az itteni egyetem teológiaprofesszora lett.⁸⁸ Mindezek azt mutatják, hogy Szenci Molnár céljaival összhangban, támogatásával együtt, Váradi Farkas igyekezett az itteni szellemi vérkeringésbe bekapcsolódni.

Váradi Farkas szeptember 1-jén indulhatott el Marburgból, 9-én jegyezte be Heidelbergben David Pareus irénikus gondolatait tükröző inscriptióját. Pareus hazai hatása messze terjed, számtalan peregrinus nála disputált, személyesen is jó kapcsolatot tartott többekkel.⁸⁹ Még ugyanezen a napon, Speyerben két bejegyzés került az album amicorumába. Johann Stocker, a peregrináló társa Ovidiustól,⁹⁰ Theodorus Karl Maioris, speyeri lelkész pedig a *Regula monachorum*ból vett idézettel köszöntötte.⁹¹

Peregrinációja következő állomása Strassburg volt: Isaak Habrecht (1544–1620) órásmester és fia bejegyzését találjuk meg innen az albumban. Isaak és testvére voltak a katedrális órájának a kivitelezői. A datálásnál csillagászati meghatározást olvashatunk, miszerint a Nap a Szűz csillagképben 18° 24' pozícióban áll, ez a régi naptár szerint szeptember 1-jét, az új naptár szerint szeptember 12-ét jelenti.⁹² Strassburgi

⁸⁴ Szenczi Molnár Albert *naplója, levelezése és irományai*, kiad. Dézsi Lajos, Budapest, MTA, 1898, 273.

⁸⁵ VÁSÁRHELYI Judit, *Molnár Albert és a XVII. század eleji hazai politikai események* = V. J., *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*, Budapest, Akadémiai, 1985, 17–25.

⁸⁶ [„Ebben a vitában arra vállalkoztam, hogy az Egy és Háromságos Isten igaz, tiszta és világos tanítását erősítem és védjem tehetségemhez képest”], MOLTER, A. r.

⁸⁷ Tizántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, RMK 374. Köszönöm Oláh Róbertnek a példány másolatát. Budai Karácsonyról: HELTAI, 267.

⁸⁸ Erdélyi Református Egyházkerület, Erdősztgyörgy parókia. Köszönöm Ősz Sándor Elődnek, hogy e példányra felhívta a figyelmemet. Crociusról: LAGIS ID 9191.

⁸⁹ MONTENAY, [72v]. Az aláírásnál 1608. augusztus 29. szerepel, de figyelembe véve az album más adatait, Pareus vélhetően a régi naptár szerint keltezte bejegyzését. Pareus hatásáról összegzés: HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Budapest, Balassi, 1994, 50–94.

⁹⁰ MONTENAY, [133r].

⁹¹ MONTENAY, [21v].

⁹² MONTENAY, [127r]; Adolf WISSNER, *Habrecht, Isaak* = *Neue Deutsche Biographie*, 1966, 400, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd136804543.html#ndbcontent>. Datáláshoz: Ioannes Antonius MAGINUS, *Ephemeridum coelestium motuum*, Francofurti, Wolfgang Richter, 1610 (VD17 3086:753819V), 90.

keltezésű még Váradi egykori wittenbergi diáktársának apja, Johann Lippius (1554–1622), a Jung-Sankt-Peterkirche lelkésze által idézett igehely is.⁹³

Váradi Farkas következő állomása Majna-Frankfurt volt. Szeptember 14-én három, dán származású egyetemi diáktársától itt kapott emléket, akik 1608. január 15. óta voltak az egyetem diákjai.⁹⁴ Borkard Rud (c.1592–1647) kíséretében peregrinált Hans Birch, későbbi matematikus és filozófus, s velük együtt utazott Vincents Steensen (1592–1659), aki később a harmincéves és a svéd–dán háborúban katonaként szolgált.⁹⁵

Váradi Farkas Frankfurtban találkozott Filiczki Jánossal, aki Váradi Farkas hazatérte után, 1608. október 4-én iratkozott be Marburgba.⁹⁶ Filiczki datálásként csak annyit jegyzett be, hogy az őszi vásáron találkoztak. A majna-frankfurti könyvvásáron kora értelmisége találkozhatott, információ- és hírközpontként működött. Foktői Mihály leveléből tudjuk, hogy Szenci a wittenbergi, heidelbergi, marburgi peregrinuosok könyvvásáron való megjelenésére számított.⁹⁷ Az album amicorum alapján annyi bizonyos, hogy Váradi Farkas és Filiczki megjelent a frankfurti vásáron.

Váradi Farkas Gergely 1608. szeptember második felében indulhatott haza. Bejegyzése szerint Regensburgon át jött a Duna mentén Pozsonyba, Lévára, majd Buda felé.⁹⁸ Frankfurt után egy másik információs központban, a pozsonyi országgyűlésen találjuk. A Szenci Molnár Albertnek írott levelekből értesülünk, hogy Váradi Farkas Gergely az országgyűlésen a Biblia néhány példányát bemutatta, de többen csak előszót kaptak.⁹⁹ Váradi Farkas Gergely peregrinációja tehát azzal zárult, hogy Szenci Molnár életművének egyik legjelentősebb darabját nemcsak magával hozta hazánkba, hanem annak népszerűsítésében is részt vett.

Tanulmányomban Váradi Farkas Gergely album amicorumának felhasználásával próbáltam felvázolni peregrinációja alatti kapcsolatépítését. A wittenbergi egyetemen többnyire Hungarus diákokkal vette fel a kapcsolatot, és olyan személyeket keresett fel, akikről hallhatott itthoni tanulmányai alatt. Marburgban az egyetem számos tanára mellett cseh, dán diákokkal került kapcsolatba. Itt aktív résztvevője a Szenci Molnár Albert körüli értelmiségi közegnek, tevékenysége mutatja a Szencivel közös szellemi tájékozódását.

⁹³ MONTENAY, [188v]. A szeptember 1-jei keltezés a régi naptár szerinti. RUHNKE, 664.

⁹⁴ *Catalogus studiosorum*, 33.

⁹⁵ MONTENAY, [201r], [202r], [203r]. H. F. RØRDAM, *Magistre creerede ved Kjøbenhavns Universitet fra Reformationen indtil 1660*, Kjøbenhavn, Hoffensberg – Traps Etabi, 1862, 15–16.

⁹⁶ „Fide parum; multumque vide: nam fidere multum, / Et vidisse parum; plurima damna parit” [Higgy keveset es láss sokat, mert sokat hinni, / miközben keveset láttál, a legnagyobb károkat okozza” (ford. MOLNÁR Dávid)], „Θεὸς τὰ ἀγαθὰ πόνοις πωλεῖται” [„Isten a javakat a fáradozásért juttatja”] – MONTENAY, [200v]; forrás nélkül; XENOPHÓN, *Memorabilia*, I, 20 nyomán; MOLNÁR, 150–151.

⁹⁷ *Szenci Molnár Albert naplója* (Dézsi), 281.

⁹⁸ MONTENAY, [5r]

⁹⁹ *Szenci Molnár Albert naplója* (Dézsi), 273, 291, 295–296, 305–306.

BÁCSKAI-HORVÁTH HAJNALKA
könyvtáros
Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára
horvath.hajnalka@piarista.hu

*Peregrination and Network-Building
Insights from the Album Amicorum of Gergely Váradi Farkas*

Abstract: This study examines the album amicorum of Gergely Váradi Farkas, a Hungarian Protestant student, to explore the social networks formed during his peregrination in Wittenberg and Marburg (1607–1608). In Wittenberg, he primarily had relationships with other students, both Hungarian and foreign, and with teachers well-known in Hungary, while in Marburg, he was in contact with many professors as well as fellow students from abroad. The study attempts to capture the mediating role of Albert Szenci Molnár in Gergely Váradi Farkas's connection to the European intellectual communities.

Keywords: peregrination, coetus Ungaricus, University of Wittenberg, University of Marburg, Albert Szenci Molnár

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) 